

KRONIKA

STAROSTLIVOSŤ O OSIRELÉ A SOCIÁLNE ODKÁZANÉ DETI V UHORSKU/NA SLOVENSKU V OBDOBÍ MODERNIZÁCIE

V dňoch 22. až 23. mája 2019 Historický ústav SAV v spolupráci so Slovenskou historickou spoločnosťou zorganizoval vedeckú konferenciu *Starostlivosť o osirelé a sociálne odkázané deti v Uhorsku/na Slovensku v období modernizácie*, ktorú organizátori vnímajú ako jeden zo zásadných výstupov rovnomenného grantového projektu VEGA riešeného na pôde HÚ SAV. Chronologicky konferencia obsiahla obdobie od novoveku do polovice 20. storočia.

Podujatie korešponduje s oživeným záujmom o výskum sociálne determinovaných, a taktiež marginalizovaných minorít alebo širšie o stále vysoko aktuálnu tému sociálnych dejín. Deti a ich život v sociálnom prostredí novovekej a rodiacej sa modernej spoločnosti prestávajú byť len okrajovou otázkou štátnej sociálnej politiky, ale stávajú sa jednou z hlavných celospoločenských tém, rôznych foriem a hnutí filantropie. Odkázanosť dieťaťa na podporu rodiny užšej alebo širšej, na podporu spoločnosti (pri zachovaní spolkovvej, charitatívnej činnosti väčšinou konfesionalne zameranej) alebo na podporu verejnej moci, resp. aj priamo štátu bola reálnym a veľmi citlivo vnímaným problémom, produkujúcim pri jeho neriešení spoločensky také nežiaduce javy, akými boli demoralizácia a vyššia miera kriminality detí a mládeže, tuláctvo, žobranie a ostrakizácia. Sociálne najnižšie vrstvy ako žobráci a tuláci už nenesú dovtedy akceptovaný, celospoločenský význam viacvýznamovo potencovaných prejavov kresťanskej zbožnosti a humanistickej charity, ale stávajú sa bez príkras ťaživým sociálnym fenoménom. Ich vznik sa však často spája už i so samotným statusom dieťaťa, ktoré sa do takých rodín narodí, žije v nich a vyrastá. Jav odkázanosti totiž vyplýva z holého faktu nevyhnutnosti samostatného zabezpečovania životných potrieb pri strate živiteľa rodiny, zväčša otca, alebo aj matky. Zaujímavé je, že za sirotu – osirelé dieťa – sa považovalo aj dieťa, ktorého matka žila, ale z rôznych dôvodov sa oň nebola schopná postarať. Dieťa ako neplnoprávny subjekt mohlo podliehať rôznym právnym režimom: otcovskej moci, pri nemanželskom dieťati moci nemanželskej matky alebo poručenstvu – ttorstvu (ktoré malo nahradiť otcovskú moc po majetkovej a aj po výchovnej stránke), právnemu režimu adopcie či faktickému režimu pestúnstva (v oboch prípadoch aj popri zachovaní väzieb k vlastnej biologickej rodine).

Od druhej polovice 18. storočia sa presadzujú humanistické myšlienky starostlivosti o kategóriu osirelých detí (sociálne odkázaných detí) podopreté aj výchovnými črtami ekonomických teórií fyziokratizmu a merkantilizmu – o výchove detí prácou. Nie je preto prekvapujúcou informáciou, že sirotince (podľa nemeckého vzoru) v duchu týchto teórií mali vzniknúť popri manufaktúrach, v ktorých by deti zmysluplne trávili svoj čas pre spoločnosť užitočnou prácou. Nárast počtu sociálne odkázaných detí a slabá podpora myšlienky budovania sirotincov v súdobej uhorskej (ale aj slovenskej) spoločnosti priniesli na povrch úvahy o nutnosti vybudovať, resp. posilniť viaceré podporné systémy – istú sociálnu sieť pre dieťa v sociálnej núdzi (v tomto kontexte znovu najmä pre osirelé dieťa). Myšlienka odobrať dieťa z rodiny a umiestniť ho do sirotinca (spočiat-

ku prioritne presadzovaná) bola postupne vytláčaná axiómou rôznorodých subvenčných modelov solidarity v rámci širšej rodiny (prevzatie faktickej pestúnskej starostlivosti nad osirelým dieťaťom). Preferovanie pestúnstva v podstate prispelo k projektom pestúnskych kolónií neskôr zriaďovaných pri štátnych detských domovoch (štátnych detských azyloch) považujúc ich za akýsi medzistupeň medzi rodinnou a ústavnou starostlivosťou. V 19. storočí sa v súlade s európskym trendom naplno presadila potreba dobudovania systému štátnej ústavnej starostlivosti o osirelé a sociálne odkázané deti, nie však ako prioritnej – ale ako podpornej činnosti so zachovaním priority solidarity širšej rodiny alebo komunity (najmä konfesionálne určenej).

Následne sa v danom rámci, charakterizovanom roztrieštenosťou subjektov v zmysle poskytovateľov sociálnej starostlivosti o deti (biologická užšia alebo širšia rodina, pestúni, poručníci, domovská obec, vyššie územné samosprávne celky, spolky) a existenciu rozvíjajúcej sa štátnej starostlivosti, ktorú predstavovali na začiatku 20. storočia dva fungujúce detské domovy v Rimavskej Sobote a v Košiciach, územie Slovenska stalo súčasťou Československej republiky. V novovzniknutej republike sa stretli dva odlišné systémy starostlivosti o sociálne odkázané deti – rakúsky, prioritizujúci spolkovú činnosť a predpokladajúci vyššiu mieru filantropie spoločnosti a jednotlivcov, a prevzatý uhorský, počítajúci s nižšou mierou filantropie, ale s existujúcou záchytnou štátnou sociálnou sieťou. Snahy o unifikáciu boli riešené prispôbovaním sa rakúskemu modelu, avšak s ponechaním štátnych detských domovov. Novým centrom sa mal stať Inštruktorát starostlivosti a o dieťa a mládež a neskôr Zemské (Krajinské) ústredie starostlivosti o mládež a na regionálnej úrovni Okresné starostlivosti (péče) o mládež, fungujúce na Slovensku od začiatku 30. do konca 40. rokov 20. storočia.

Jednotlivé príspevky konferencie poukázali na spletitosť a zložitosť skratkovito predstaveného vývoja starostlivosti o sociálne odkázané (osirelé) deti. Príspevok Diany Duchoňovej z aristokratického (*Siroty ako nástroj rodovej politiky v ranom novoveku*) a Michala Duchoňa z mestského prostredia (*Starostlivosť o majetok sirôt v mestskom prostredí raného novoveku*) potvrdili skutočnosť, že v ranom novoveku bolo pri riešení situácie sirôt prioritným záujmom zachovanie majetku, resp. jeho nezmenšovanie. Otázka výchovy, starostlivosti a zaopatrenia dieťaťa bola až druhoradou.

Ivona Kollárová predstavila inštitucionálne zabezpečenie správy sirotského majetku v príspevku „*Kauza Gombos*“. *Pozadie a problémy verejnej správy sirotského majetku*. Svoju pozornosť zamerala na jeden z prípadov sprenevery sirotských financií, uložených v sirotskej pokladnici mesta Bratislavy s poukazom na širšie pozadie uloženia, spravovania, úrokovania a vyplácania sirotských zdrojov. Širší zhrňujúci záber uzatvárajúci pohľad na raný novovek a otvárajúci sa novému „modernému“ svetu predostrela Ingrid Kušnieráková v príspevku *Ústavná starostlivosť o osirelé deti v Uhorsku v 18. storočí*. V druhej polovici 18. storočia vznikli v krajine prvé sirotince, ktoré vzhľadom na existenciu viacerých zákonom povolených kresťanských cirkví v krajine mali plniť najmä náboženské ciele, teda deti vychovávať a upevňovať v danej viere, prípadne ich pre túto vieru získať. Jedným z nich bol aj v roku 1763 založený kráľovský sirotinec, ktorý štátna moc budovala a riadila v intenciách dobových ekonomických a ekonomicko-administratívnych teoretických konceptov. Štátna moc sa v tomto období taktiež pokúsila

pripraviť koncepciu ústavnej starostlivosti o osirelé deti, na ktorú však po nástupe Jozefa II. na trón rezignovala.

Ďalšie dva príspevky sa zaoberali starostlivosťou o siroty a ich majetok v poddanskom prostredí. Ivana Červenková sa venovala starostlivosti o osirelé deti na cisárskych panstvách Holíč a Šaštín najmä z pohľadu zriaďovania a spravovania sirotských pokladníc, ktoré zodpovedali za správu majetku sirôt do dosiahnutia ich dospelosti, v prípade dievčat do vydaja. Marián Liščák sa zaoberal riešením sirotských záležitostí poddaných detí na panstvách Strečno a Teplička v prvej polovici 19. storočia. Z jeho príspevku vyplynulo, že zemepáni v tejto súvislosti riešili predovšetkým kontinuitu v obrábaní pôdy a nedrobenie urbárskych usadlostí.

Témou vystúpenia Daniely Kodajovej bol status siroty v prostredí slovenských národovcov. Vo svojom príspevku „*Smutný je los úbohej siroty, bez záštity a ochrany*“ na kazuistických prípadoch načrtla najčastejšie sa vyskytujúce modely (typológiu) širšej rodinnej starostlivosti o siroty, resp. polosiroty a to prevzatím poručníctva nad nimi zo strany príbuzných otca (starý otec, strýko) alebo matky (starý otec, teta), zo strany staršieho súrodenca (najstaršia sestra), následným vydajom matky, akceptovaním pozície matky ako samoživiteľky alebo podporou zo strany priateľov. Poukázala na fenomén slovenskej spoločnosti bojujúcej s vlastnými egoistickými záujmami na jednej strane a solidaritou, obetou a pomocou bližným v ťažkej sociálnej situácii na strane druhej. Silvia Lörinčíková predstavila manželský pár Dionýza a Františky Andrassyovcov, ktorý aj pod vplyvom vlastných životných príbehov daroval veľkú časť svojho majetku na dobročinné účely, vrátane založenia dvoch sirotincov a ďalších dobročinných inštitúcií pre siroty a odkázané deti. Adriána Švecová poukázala na hlavné aspekty inštitucionalizácie mimoustavnej starostlivosti o sociálne odkázané deti na Slovensku v prvej polovici 20. storočia a snahy dosiahnuť v tejto oblasti kompatibilitu medzi českou a slovenskou časťou novej republiky.

V poslednej štvrtine 19. storočia vznikol v Uhorsku, v porovnaní s predchádzajúcim obdobím, väčší počet nových sirotincov, ktoré mali podobne ako v minulosti plniť okrem dobročinného poslania aj konfesionálne či nacionálne ciele. Táto skutočnosť sa prejavila aj vo väčšom počte vystúpení venovaných dejinám sirotincov v rôznych lokalitách. Peter Macho sa zaoberal sirotincom v Modre, Katarína Repášová v Komárne, Štefan Gaučík v Bratislave, Silvia Pavlíková v Rimavskej Sobote a Alica Kurhajcová ústavom na hrade Lupča. Vystupujúci sa vo svojich príspevkoch venovali osobám zakladateľov, ich motivácii založiť sirotinec, kvalite zaopatrenia chovancov a spôsobu ich výchovy a vzdelávania. Za zastrešujúci k tejto téme možno považovať príspevok Gabriely Dudekovej Kováčovej *Prelomy v starostlivosti o siroty a opustené deti koncom 19. a začiatkom 20. storočia*, v ktorom poukázala na ambície štátnej moci v Uhorsku na prelome 19. a 20. storočia prevziať aspoň čiastočne riadenie ústavnej starostlivosti o osirelé deti. Posledné dva príspevky Dany Hučkovej *Sirotinec ako literárny motív v slovenskej literatúre konca 19. storočia a prvej tretiny 20. storočia* a Kataríny Ballekovej *Čo odhaľuje slovenčina o sirotách a vdovách? Zo slovnej zásoby rodinných vzťahov* sa pozreli na tému sirôt a ich osudov optikou jazykovedy a literárnej vedy.

Miriam Laclavíková, Adriana Švecová